

HAK VE ADALET

Bütün insânî güzellik ve mükemmelliği ihtivâ eden ve insanın rûhunu fazîlette zirveleştiren İslâm ahlâkı, hak ve adâlette de eşsiz bir öze, sarsılmaz bir temele sahiptir. Çünkü insanlığın huzûru, ancak hak ve adâleti yerine getirmekle temin edilebilir. O hâlde hak ve adâlet nedir? En genel tanımıyla: Herkese ve her şeye hak ettiği şekilde muâmele etmek, doğru hüküm vermek, dengeli ve ölçülü davranmaktır. Buna göre bir kimseye hak ettiğinden fazla vermek, başkalarının hakkını çiğnemek olduğu gibi, eksik vermek de, hakkı gasbetmek, yâni adâleti ihlâl etmektir.

Gerçek mü'minler, böyle bir gûnahtan son derece sakınırlar. Yani mü'min, vicdânen, her hak sahibine hak ettiğini vermek zorundadır. Zîrâ İslâm, hayatın her safhasında ve her hâlûkârda; aleyhine dahi olsa âdil davranmayı emretmektedir. Öyle ki, Allâh'ın râzı olduğu şekilde yaşamak, ancak hak ve adâlet dengesine riayet ölçüsünde gerçekleşir. Yani adâlet mefhumu, ilâhî emir ve yasakların merkezindedir. Dolayısıyla bu da, mü'minin; önce Yaratan'ına, sonra bütün mahlûkâta, sonra da kendi nefsine karşı âdil davranmasını gerektirir. Şu hâlde her mü'min, ölçüp tartarken, insanlar arasında hüküm verirken, konuşurken, yazarken, şahitlik ederken âdil davranmak mecbûriyetindedir. Ayrıca ilâhî hakîkatlere ve ibâdetlere de gereken ehemmiyeti göstermek ve onların hakkına riayet etmek mecburiyeti de vardır. Çünkü bu, Cenâb-ı Hak için bir hak, kul için bir borç ve vazîfedir. Eğer bir mü'min, bu şuur ile hak ve adâlet ölçüleri içerisinde yaşarsa, **"ahsen-i takvîm"**e, yâni **"en güzel yaratılış kıvâmı"**na ulaşır. Çünkü hak ve adâlet, Allâh'ın sıfatlarından. **"el-Adl"** ism-i şerîfi, Allah Teâlâ'nın, hak ve adâletin mutlak sahibi ve bizzat kendisi olduğunu ifâde eder. Cenâb-ı Hakk'ın bu yüce ismi, her zaman tecellî hâlinde. Bilhassa ilâhî mahkemenin kurulacağı âhirette bütün ihtişamıyla tecellî edecektir. Âyet-i kerîmede buyrulur:

وَنَضْعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ

"Biz, kıyâmet günü için adâlet terâzileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahî olsa, onu (adâlet terâzisine) getiririz. Hesap gören olarak Biz (herkese) yeteriz." (el-Enbiyâ, 47)

Unutmamalı ki, kullarına hak ve adâleti emreden Allah Teâlâ, dâimâ mazlumların yanındadır. Dünya âleminde hak, hukuk ve adâleti çiğneyerek yakayı kurtardığını zannedenler, birgün "Hâkimlerin Hâkimi" Allah Teâlâ'nın huzûrunda boyun büküp hesap vereceklerdir. Diyebiliriz ki hak ve adâlet bahsinde en büyük hesabı, varlıklar içerisinde insanoğlu verecektir. Çünkü insan, yaratılmışların en şerefli olarak bütün varlıkların kendisine âmâde kılınması dolayısıyla onların hak ve hukuklarının mes'ûliyetini de üzerine almıştır. Yani insan, sadece kendine âit hakları değil, bütün varlıkların haklarını korumakla da vazifelidir. Yani bitkilerin de, hayvanların da, eşyanın da haklarını muhâfaza mes'ûliyeti, insana âittir. Bu bakımdan Hak dostları, diğer varlıkların haklarına riayet hususunda da son derecede hassâsiyet göstererek bizlere örnek olmuşlardır. Şu misal pek mânîdardır: Hak dostlarından Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri, bir yere seyahat ederken bir ağaç altında durur ve yemek yer. Ardından yoluna devam eder. Bir müddet gittikten sonra, torbasının üzerinde bir karınca görür ve: "–Allâh'ın bu mahlûkunu vatanından ayrı düşürdüm." diyerek geri döner. Karıncayı tekrar o ağacın altına bırakır. Üstelik kıyamet günü insanoğluyla beraber diğer varlıklar da dirilecekler ve dünyada iken çiğnenen haklarını alacaklardır. Bu itibarla bir hayvana eziyet etmek, onu haddinden fazla yormak, hattâ lüzumsuz yere yaş bir dalı koparmak bile dînen yasaklanmıştır. Hattâ zararlı bir mahlûku zarûret dolayısıyla öldürürken dahî zulmetmek câiz kılınmamıştır. Meselâ bir yılanı bertaraf ederken bile, eziyet etmeden, bir vuruşta öldürmek emredilmiştir. Velhâsıl her mü'min, hak ve hukûkun derin mânâsını en güzel şekilde kavramak ve hayâtı boyunca da adâlet terâzisini düzgün kullanmak mecbûriyetindedir.

Mü'min için, hak ve adâleti yaşamak ve tevzî etmek, en büyük fazîlettir. Olgunluk yolunda mesafe alan has kullar için bir üst fazîlet daha vardır ki o da; **ADÂLETTE AF FAZİLETİ...** İman ve ahlâkta yüksek bir görüş ufkuna ulaşan kâmil mü'minler, kendilerine karşı işlenen kusurlara,

adâlet yerine, af ve merhametle mukâbele etmeyi tercih ederler. Zîrâ âhiretteki ilâhî mîzanda Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerine adâletle değil; af, merhamet, lutuf ve ihsân ile mukâbele etmesini ümîd ederler. Bu güzel ahlâk, Cenâb-ı Hak tarafından şöyle takdîr edilmektedir:

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

“Eğer cezâ verecekseniz, size yapılan eziyetin misliyle cezâ verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.” (en-Nahl, 126)

Rivayete göre Uhud gazvesinde kâfirler, ashab-ı kiramdan bazılarını şehit etmişler ve özellikle Hazreti Hamza'yı şehit edip mübarek vücudunu parçalamışlardı. Hattâ Utbe'nin kızı "Hind" Hazreti Hamza'nın ciğerinden bir parçasını yemişti. Resûl-i Ekrem ile ashab-ı kiramı da ahdetmişlerdi ki, o kâfirlere galip gelecekleri gün, onlardan bir çoklarını öldürüp intikam alsınlar. Resûl-i Ekrem Efendimiz, Hind'in öldürülmesine de emir vermiştir. Bunun üzerine bu âyeti kerime nazil olmuş, adalet ve eşitliğe riayet edilmesi emir olunmuştu. Hattâ Mekke-i Mükerreme fethedilince Yüce Peygamberimiz Hind'i af buyurmuştur.

Adalet İslâm'ın aslî ilkesidir, karşı taraf putperest, inkârcı veya başka bir dinden bile olsa ona, onun kendisine verdiği zarardan fazla bir zarar veremez; gördüğü zarara kurallar çerçevesinde dengiyle cevap vermek adalet ilkesinden doğan bir haktır. Ancak yine de Allah, Resulüne ve onun şahsında müslümanlara, eğer sabır gösterirlerse, yani kötülüğe dengiyle dahi karşılık verme arzularını dizginleyip mukabelede bulunmazlar ve bu haklarını kullanmazlarsa bunun sabır erdemini kazanmış kişiler için daha hayırlı olacağını bildirmektedir. İslâm ahlâk literatüründe bu davranışın adı hilimdir.

Bütün mesele, âhirette Hak Teâlâ'nın lutf u keremiyle mukâbele görmek değil midir? Bunun için sâlih ve ârif kullar, bugün kendi şahıslarına yapılan ezâ ve cefâlara aynıyla mukâbele etmezler ve cezâlandırmaya da yönelmezler. Allah için sabra sarılıp öfkelerini yutarlar. Daima af ve müsâmaha yolunu tutarlar. Böylece Allâh'ın kullarını affede affede, ilâhî affa lâyük hâle gelmeye çalışırlar.

Hz. Aîşe validemize bir iftira atılmış, iftiranın başını Abdullah b. Übey çekmiş, bir iki erkek ile Peygamberimiz'in eşi Zeyneb bint Cahş'ın, Hz. Âişe'yi kıskanan kız kardeşi Hamne de, bu çirkin iftiranın yayılmasına sebep olmuşlardı. Erkeklerden biri, Hz. Ebû Bekir'in halasının oğlu olup kendisine devamlı yardımda bulunduğu Mistah idi. İddianın iftiradan ibaret olduğu kesinleşince Hz. Ebû Bekir, bu nankör yakınına artık yardım etmeyeceğine yemin etti.

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“İçinizden fazîletli ve servet sahibi kimseler, akrabâya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere(mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; ferâgat göstereyinler. Allâh'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız?..” (en-Nûr, 22)

Bu âyet nâzil olunca da, “Vallahi Allah'ın beni bağışlamasını arzu ederim, bunu her şeye tercih ederim” diyerek yeminini bozdu ve yardıma devam kararı aldı. İslâm ahlâkında “*kötülüğe karşı iyilikle muamele etmek*” kuralı vardır. Fitratı, temel insanlık nitelikleri bozulmamış insanları ıslah etmenin, kötü yoldan çevirmenin, yeniden erdemli topluluğa katmanın yollarından biri de budur. İşte bu düsturla Ebû Bekir -*radiyallâhu anh*-, kızı Âişe vâlidemize iftirâ atan şahsı affetmiş ve ona sadaka vermeye devâm etmiştir.

Bu itibarla ârif kullar;

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.” (Fussilet, 34) âyetinin muktezâsınca hareket ederler.

Bu ahlâkın Kur’ân-ı Kerîm’deki en güzel misallerinden bir diğeri de, kardeşlerinin ağır zulmüne mâruz kalan Yûsuf -*aleyhisselâm*’dır. O büyük peygamber, kendisinden yardım istemeye gelen kardeşlerine kendini tanıtmadan her dâim ikram ve ihsanlarda bulundu. Onlar da bu cömert ikramlardan sonra onun Yûsuf olduğunu anlayınca şâhit oldukları bu yüksek fazîlet karşısında hakkı teslim ettiler ve:

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ آتٰكَ اللهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخٰطِئِيْنَ

“«Allâh’a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hatâya düşmüşüz.» dediler.” (Yûsuf, 91) Hazret-i Yûsuf ise büyük bir af örneği sergileyerek:

قَالَ لَا تَنْزِيْبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ

“Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.” (Yûsuf, 92) demek sûretiyle fazîletini daha da ziyâdeleştirdi.

Ayrıca:

أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي

“...Aramızı şeytan bozdu!..” (Yûsuf, 100) ifâdesiyle, suçu kardeşlerine değil, iblise izâfe etti. Sonra da:

"Ben bir köle olarak satıldım. Sizin sâyenizde Mısır'da da peygamber evlâdı olduğum bilindi." dedi ve fazîlet üstüne fazîlet sergiledi. Böylece kardeşlerinin, vaktiyle kendisine yapmış olduğu zulüm ve haksızlıkların üstüne bir af perdesi çekerek onları bağışladı. Netice itibâriyle, sergilediği bu üstün fazîlet ve ahlâk sâyesinde onları kendisine mest eyledi. Bu yüce ahlâktan hareketle diyebiliriz ki, suçlular hakkında adâleti merhamete dönüştürerek onları affetmek, apayrı bir ıslah ve irşad metodudur. Tabîî suçlunun pişmanlık ve nedâmet duyması şartıyla... Unutmamalı ki, suçlu şahsın bir daha o suçu işlememeye dâir samîmî pişmanlık duyması hâlinde onu affetmek, cezâlandırmaktan, çok daha hayırlıdır. Fakat suçlunun böyle bir nedâmet göstermediği durumlarda affetmek, bir fazîlet olmaktan çıkar. Yani merhamet ve af tavsiyesi, suçlu şahsın davranış ve karakterine göre netice verir. Meselâ suçunda ısrar eden fâsık ve zâlim birini affetmek, onu zulüm ve haksızlığa cesâretlendirmek, hattâ teşvik etmekten başka bir işe yaramaz. Böyle olunca şahsa karşı işlenen kusurları affetmede, bir ıslah ihtimâli görünmüyorsa, suçlunun cezâlandırılmasını istemek, mağdurun en tabîî hakkıdır. Diğer taraftan ferdî ve şahsî meselelerde, kusurlu şahsın ıslâhı için onu affetmek, fazîlet ve takvâyâ daha uygun olmakla birlikte, başkalarını veya umûmu ilgilendiren meselelerde, adâletin tam olarak yerini bulması îcâb eder. Aksi hâlde cezâsız kalan suçlar, suçluların daha da azgınlaşmasına sebep olur. Bundan da bütün bir toplum zarar görür, herkese zulmedilmiş olur. Hayat rehberimiz Rasûl-i Ekrem Efendimiz, şahsına yapılan kusurları affederdi. Lâkin başkalarına karşı işlenen haksızlıklara tahammül edemez, hak sahipleri haklarını alıncaya kadar teskin olamaz, huzur bulamazdı. Böylece mutlaka adâleti temin ederdi. İşte hak ve adâlet sahibi olmanın bir ölçüsü de budur. Bu şekilde âdil olabilen kimseler, aynı şekilde adâletli davranışlara mazhar olurlar. Yani insanlarla münâsebetlerimizde önce kendimiz âdil olmalıyız ki başkalarından da adâlet beklemeye hakkımız olsun. Çünkü beşerî hayâtın huzur ve saâdeti, hak ve adâlet terâzîsinin karşılıklı dengede tutulmasına bağlıdır.

Hâsılı bütün bu gerçekler etrafında adâlet mefhûmu, toplumlardaki nizam, insicam ve huzur için vazgeçilmez, hayâtî bir ihtiyaçtır. Ancak bu mefhum, insanoğlunun, Rabbine karşı sahip olması gereken şuur ve hislerinde çok farklı bir muhtevâ arz eder. Yâni ilâhî adâlet anlayışı, günümüzde pek çok insanın hatâya düştüğü mühim bir meseledir. Çünkü bu dünyada herkes eşit imkânlarla sahip değildir. Kimi insan zengin, kimi fakir, kimi doğuştan sakat, kimi sıhhatli, kimi uzun ömürlü, kimi kısa ömürlüdür. Bunu takdîr eden de Allah Teâlâ olduğuna göre; dıştan, kaba bir

akılla ve nâdan bir gönülle bakıldığında bu durum, ilâhî adâlete zıt gibi görünmektedir. Ancak lâfta sûret-i haktan görünen bu iddiâlara, îman ve hikmet penceresinden bakıldığında mesele tamamen gözler önündedir. Çünkü: **ADÂLET, İSTİHKÂK İLE KÂİMDİR!..** Hiçbir insan, hak etmiş olmasından dolayı yaratılmış değildir. İnsanın yoktan var edilişi, şükründen âciz kalınacak kadar büyük bir ilâhî lutuftur. Yokluktan varlık âlemine çıkmak, varlıklar içinde de; yılan-çıyan, taş-toprak veya ot-yaprak değil de varlıkların en şerefli olan **"insan"** olarak var edilmek, ne muazzam bir ilâhî ikramdır. Bu ve benzeri daha nice mazhariyetler, tamamen ilâhî bir lutf olarak meccânen bahşedilmiş değil midir? Bizler bu nîmetlere nâil olmak için acabâ hangi bedeli ödedik? Hâl böyleyken, yaşadıkları birtakım gel-geç mahrûmiyetler sebebiyle Cenâb-ı Hak'tan -hâşâ- hesap sorarcasına bir gaflet içerisinde adâlet isteyenler, yok olurlar! Çünkü kulun var olmak için bir hakkı ve sermâyesi yoktur ki, Allah'tan adâlet istemeye hakkı olsun! Zîrâ adâlet, ancak istihkâk ile, yâni hak etmekle, çalışıp kazanmakla ve bedel ödemekle kâimdir. Düşünmeliyiz ki: Biz insan olarak yaratılmak için hangi bedeli ödedik? Hangi çalışma ve hangi kazanç ile insan olduk? Herkesin cevâbı belli: "Hiç! Kocaman bir hiç!.." O hâlde şunu idrâk etmeliyiz ki; Hayâtı, dünya ve ukbâ olarak iki safha hâlinde murâd eden Cenâb-ı Hak, bunların birincisinde **"latîf"**, ikincisindeyse **"âdil"** sıfatını daha bâriz tecellî ettirmektedir. Yani âlemi ve insanı var eden, Allâh'ın **"âdil"** sıfatı değil, **"latîf"** sıfatıdır. Mahlûkâtın yaratılıştan gelen ne sermâyesi varsa hepsi de Allâh'ın bir lutfudur. Bu durumda Allah Teâlâ, nîmetlerini eşit vermeye -hâşâ- mecbur değildir. Zaten yaratılanlar içinde sadece iki varlık bile mutlak mânâsıyla eşit yaratılmış olsaydı, onlardan birinin varlığı abes, yâni hikmetsiz olurdu. Abesle iştigal ise, kâinatı son derece hassas dengeler içinde yaratıp tanzim eden Allah Teâlâ'nın **"müteâl"** yani hayal ötesi mükemmellik sıfatı için bir noksanlık teşkil ederdi. Allah ise bütün noksanlıklardan münezzehtir. Bu itibarla hiç kimse; "Benim ne kabahatim var da boyum kısa? Niye bir âlimin değil de bir câhilin çocuğu olarak doğdum?" veya "Niye zengin değil de fakir bir babanın çocuğu olarak dünyaya geldim?" diyemez. Çünkü bütün bunlar, tamamen ilâhî lutfun dağılımındaki farklı tecellîlerden ibârettir.

Bu itibarla:

ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ

"Nihayet o gün (dünyada yararlandığınız) nîmetlerden elbette ve elbette hesâba çekileceksiniz." (et-Tekâsür, 8) âyet-i kerîmesini hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak îcâb etmektedir. Dolayısıyla Allâh'ın verdiği râzî olmak, kul için hem bir mes'ûliyet hem de bir olgunluk îcâbıdır. Bu bakımdan lutfedilen nîmetlerde eşitlik olmaması, adâletsizlik değildir. Allah Teâlâ bir kulunu sıhhatli, diğerini sakat yaratabilir. Birini çok akıllı, diğerini az akıllı yaratabilir. Yarattıklarından birini yılan yapar süründürür, birini kuş yapar uçurur. Bundan dolayı mahlukâtın herhangi birinin îtirâza aslâ hakkı yoktur. Bir hayvanın veya bitkinin; "Niye ben insan olarak yaratılmadım?" deme hakkı olamayacağı gibi, sakatlık, hastalık, fakirlik, mahrûmiyet vs. gibi birtakım sıkıntılar içinde bulunanların da, Allâh'ı -hâşâ- adâletsizlikle ithâm etmeleri, en başta akla-mantığa, iz'an ve vicdâna zıt bir durumdur. Kaldı ki bir kul hakkında ilâhî lutf ve ikramların azlığı mı, çokluğunun mu daha hayırlı olduğu, ancak âhiretteki mîzanda belli olacaktır. Zîrâ az nîmetin doğurduğu borç az, çok nîmetin doğurduğu borç ise çoktur. Kaderin hikmet ve sırlarını lâyıkıyla idrâk etmekten âciz olan insana, Allâh'ın takdîrine teslim olmaktan daha doğru bir yol yoktur. Bu hususta, sahâbeden Ebû Talha ile zevcesinin rızâ hâli ne güzel bir numûnedir. Hülâsa olarak hâdisi şöyledir: Ebû Talha'nın ağır hasta olan bir çocuğu vefât etmişti. Ebû Talha o sırada evde değildi. Hanımı Ümmü Süleym, çocuğunu gasledip kefenledi. Ebû Talha gelince oğlunun nasıl olduğunu sordu. Ümmü Süleym: "-Çocuğun ıztırâbı sakinleşti, rahatladığını zannediyorum." dedi... Sabah olup da, Ebû Talha evden çıkmak istediği sırada, zeki ve takvâ sahibi bir hanım olan Ümmü Süleym: "-Ey Ebû Talha! Şu komşumuzun yaptığına bak, kullanmak üzere aldığı emâneti istediğim zaman vermek istemedi." dedi. Ebû Talha: "-Hiç olur mu, iyi etmemişler!" dedi. Bunun üzerine Ümmü Süleym: "-Ey Ebû Talha! Oğlun senin yanında Allâh'ın bir emânetiydi, onu geri aldı." deyiverdi. Ebû Talha önce biraz şaşırdı, sonra bir müddet sustu ve:

"Biz Allâh içiniz ve muhakkak O'na döneceğiz." dedi... (Buhârî, Cenâiz 42, Akîka 1; Müslim, Edeb 23, Fedâilu's-Sahâbe 107) İşte bir imtihan âlemi olan bu dünyada Allâh'ın

nîmetlerine karşı sâhip olunması gereken emânet şuuru... İşte Allah nîmet verdiği de, verdiği geri aldığı da gösterilmesi gereken rızâ ve teslîmiyet...

Zîrâ Cenâb-ı Hakk’a yakın bir kul olabilmenin en mühim şartlarının başında, tıpkı İbrahim

-*aleyhisselâm*’ın hâli gibi, değişen imtihan şartlarına rağmen dâimâ;

قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

- “Âlemlerin Rabbine teslim oldum.” (el-Bakara, 131.) diyebilmek gerekmektedir.
Yâ Rabbî, bizlere böyle yüce, mânâlı ve hakikatli bir rızâ ve teslîmiyet içinde yaşamayı nasîb eyle! Bizleri hak ve adâletten ayırma! Hak ve adâletle birlikte cümlemizi af ve merhamet ile de taçlandırarak mahşer gününde affınla muâmele eyle! Âmin!..